

BÜKY LÁSZLÓ

A ZEKSZER NYOMÁBAN

1. A *zekszer* szó a XIX. század közepe-vége óta olvasható a sajtóban, a szépirodalomban, néha még a következő évszázad harmadában-felében is. Némelyik írás a jelentését is megadja: 'hajviselet'. A szó írásképe – a korabeli (helyes) írásmódoknak megfelelően – nem egységes, van *sexer*, *sechser* ~ *Sechser* változat is. Néhány példa – amelyekben a szó eredetileg is idézőjelben áll – ennek szerepét ld. alább – az említett időszakból:

„Ajkán bizonyos mosoly ül, s [Adorján úr] elégedetten simogatja a füle mögül szép rendben előrefésült »*sechser*«-ét; lábai alatt a sülyedőre épített színpad padozata kong [...]” (Karczag 1883: 167).

„– A [ruhára kiömlött] bort jobban sajnálom, mint a ruhát, – kockáztatja meg Oktáv úr *sexereit* végigsimítva” ([S.] 1888: 2018).

„Vén róka vagyok uram, szürkül már a *sexerem*, s a homlokom erősen nő [...]” (Vojtkó 1892: 2).

„Husz-harmincz esztendővel ezelőtt, a párbajok, a sárga felöltők, a piros nyakkendők és az asszonyszöktetések korában, első gavallér lehetett volna. Ma azonban egész egyénisége bántó és furcsa anachronizmusként hat, akár a monokli vagy a *sechser*-nek nevezett hajviselet” (Herczeg 1906: 2).

A szónak és -s melléknévképzős alakjának számos előfordulása van Krúdy Gyula műveiben, néhány példa:

„– Te, már sokszor megmondtam neked, hogy nem szeretem a mindennapi embereket. Nem szeretem a lehajlós ing gallérokat, amely illet Deák Ferencnek, a »*Zekszer*« a hajadból a füled mellett, amellyel manapság már csak Krúdy kapitány, a honvéd menedékház parancsnoka hódítgatja a nőket [...]” (Krúdy 1923).

„Az egykori katonatiszt szenved bírái és a katonai, civil hallgatóságból összehaveródott hallgatósága előtt. Az izzadás folytán darab idő múlva olyanforma lett a frizurája, mint az a »*zekszer*« nevű hajviselet, amelyet tán Pozsonyban is viseltek a múlt században a Ledererek és más polgárok” (Krúdy 2006: 177).

„S az öregebbik Rezeda úr, miután a kincstár fránya irodáiba osztották be: bánya-grófnak nevezte magát otthon, családi körben, valamint a sörházban, ahol a magához hasonló *zekszeres*, Haynau-szakállas öreg hivatalnokokkal találkozott, mert ebben a korszakban a tisztviselői karban a szakáll- és haj-frizurának is különös jelentősége volt...” (Krúdy 1931: 18).

A szövegmetszetek egy részében – amint a fenti példaszövegekből is – tudható, hiszen némelyik író meg is mondja, hogy valamilyen férfihajviseletre vonatkozik a *zekszer* vagy a *zekszeres* (← *zekszer* + *-es*). Krúdynek vannak írásai, amelyekben nemcsak részletezi a hajviselet minéműségét, hanem az elnevezés használóinak csoportjáról is szól. Némelykor a szövegben a szónak valamilyen kiemelése látható (például idézőjelben áll), amely éppenséggel annak a grafikai jele lehet, hogy a megnevezés valamilyen csoport nyelvhasználatából van, nem általános, és amint alább olvashatni, a hajat zekszernek fésülő fodrászok szójárása (volt):

„Utóvégre vannak ilyen szokások, amelyek a világ haladásával kimennek a divatból, mint például a fodrozott pakonbart [‘pofaszakáll’], amelyet még papok is viseltek, vagy a *zekszer*, tudniillik a fül mellett a hajnak előrefésülése” (Krúdy 1934: sine p.).

„Kecsegeorrú lakktopánja felett fehér kamásli, pertli a monokliján. Ez volt Danim, amint a pisztolyt tartotta a kezében. Éreztem, hogy le fog löni a pisztollyal, már csak azért az új hajfrizura miatt is, amelyet az Andrássy-úti borbélyok alkalmaztak fején: zsírozva, középen, egész nyakig választották el a sűrű barna haját s a fülénél előre fésülték haját, *zekszer*-nek, mint a fodrászok mondták” (Krúdy 1930: 30).

Némelykor a XX. században – éppen Krúdy írói munkássága idején – a napi sajtóban is olvasható a szóban forgó hajviseletről, éspedig magyarázattal, hiszen ekkoriban már kiment a divatból, amint a Herczeg Ferenc főntebbi írásában már a század elején „anachronizmusként hat”. Az alábbi újságcikk szerzője is magyarázza-hasonlíttja a hatos alakú hajcsomót, amely bizonyára viselője kívánságára túlságosan kiemelkedett a fülénél:

„(A 60-as évek bécsi divatja volt a hajat a homlok felé fölfésülni a füleknél hatos, *Sechser* alakra. Némelyiknél olyan volt ez, mint a dőfésre készülő bika szarva)” ([N. N.¹] 1924: 2).

2. A *Sechser* a hatosnak nevezett pénz német neve. Így nevezték a hatkrajcáros ezüst váltópénzeket, amelyek a (pengő) forint tized részét érte. Először

I. Lipót verette XVII–XVIII. században, 1849-ben szűnt meg. Később *hatos*-nak hívták a tízkrajcáros, osztrák értékű váltópénz is (ld. PallasLex. *Sechser; hatos*). Hat krajcárt érő *sexert* említő, XV. századi végrendelet alapján is mondható, hogy a *Secher* ~ *sexer* nevű érme és szó már akkor használatos volt.

„A temetésen résztvevő, gyászmisét mondó papok mindegyike 6 krajcárt (*sexer*), azaz 24 dénárt kap” (Mollay 1995: 315).

A XIX. század közepén a pénzermének a más társadalmi csoportokban érvényesülő („szerény”?) értékéről lehet meggyőződni az alábbi újságcikk részletéből:

„A császárfürdői felügyelőséget figyelmeztetjük azon tisztességes kinézésű koldusokra, kik a parton ülő, jámborabb kinézésű embereket koronkint megsarcolják. így a többi között jár ott egy igen csinos öltözékű öreg izraelita, ki elmondja, hogy kétszer égett le, nagy családja van, sat., s mikor aztán odadtad neki szerény *sexered*, (mert öltözetére tekintve kevesebbet nem is mersz adni,) akkor mosolyogva megy odább, nyilván nevetve rajtad, hogy oly jószívű könnyen hívő bolond vagy” ([N. N.?] 1864: 62).

Mikszáth egyik karcolatában az országgyűlés 1889. márciusi ülésével foglalkozva az irónia megvalósításához használja a képviselők világában a hatos pénzérme csekély értékűségének ellenkezőjére utalva:

„[...] a kedélyes nagy ember [Deák Ferenc] rendesen egy *hatost* csúsztatott a háznagy tenyerébe: »Te is gazdagodj mellettem«” (Mikszáth 1984: 122).

A korabeli sajtó beszámolt erről a hatosról, amelyet az Osztrák–Magyar Bank veretett:

„Három napja forgalomban vannak a *vashatosok* és a vasötösök. A *vashatos* = húsz fillér, a vasötös = tíz fillér. (Ugy-e furcsa, hogy a hatnak a fele öt és az ötnek a duplája hat.)” (Vulpes 1916).

Ez a *vashatos* szerepel József Attila (1984: I: 419) versében : „Mert nem kell (mily sajnálatos!) | a háborúból visszamaradt | húszfilléres, a *vashatos*” (vö. Molnár 2011).

A *Sechser* és a *hatos* főntebbi előfordulásai is mutatják, hogy az e szavakkal megnevezett pénzek gyakoriságuk folytán bizonyos korszakokban

közismertek voltak (vö. Káplár1984: 92–3). A Magyar történeti szövegtárban 185 adat található, ezeknek egy része a *hatos* főnév a 'pénzérme' jelentésben van (MTSzt.).

3. A hajviseletnek *Secher ~ zekszer ~ zexer* nevet adni több okból lehetett. I. Ferenc József fiatalkori képein megfigyelhető a fül mögül előre fésült, hegyesre alakított frizurarészlet. Lehetséges, hogy az ő utánzása teremtett Bécsben divatot, amelyet idővel magyarok is követtek (ld. File 2021). A hajtincs kanyarított alakja a *hatos* számjegy írásképeének hajlított vonalára hasonlít. Ez adhatta a megnevezést. A főntebb idézett N. N.² tárcájában az álkoldus egy „szerény sexer”-t kap, a zekszerdivat bécsi kialakulásakor még ezüsthathatost kaphattak a fodrászok (borravaló gyanánt).

Szakirodalom

- File 2021. < File: Franz Joseph I of Austria Bauer color lithograph by and after Bauer, dated 1848 by artist; oval bust portrait in uniform and orders.jpg> (2021. XII. 24.)
- Herczeg Ferenc 1906. A szép ember. *Az Ujság* IV. 289: 1–3. (1906. október 21.)
- József Attila 1984. [Ime, hát meglettem hazámat...] In: *Ősszes versei I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Kritikai kiadás.) 419–20.
- Káplár László 1984. *Ismerjük meg a numizmatikát*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Karczag Vilmos 1883. Az élhétetlen. *Koszoru – A Petőfi-Társaság heti közlönye* I. 11–12: 167–8, 181–5. (1883. március 18., március 25.)
- Krúdy Gyula 1923. Aranyidő. *Nyugat* XVI. 8: 548. = (6. sz., 1923. március 16. – 8. sz., 1923. április 16. <https://doi.org/10.1093/jee/16.6.548>)
- Krúdy Gyula 1930. Álarcos hölgy. *Budapesti Hírlap* L/57: 30. (1930. március 9.) <https://doi.org/10.2307/2789286>
- Krúdy Gyula 1931. A kékszalag hőse. *Pesti Napló* LXXXII/68: 18., 24. (1931. március 24., március 25.)
- Krúdy Gyula 1934. „Zónás atyafiak”. *Magyarság* XV: 73 (= 3916): sine pagina. [1–2.] (1934. április 1. Húsvéti melléklet.)
- Krúdy Gyula 2006. Szépasszony férje... Regény 1925-ből. In: *A vörös postakosi és más elbeszélések*. Kossuth Kiadó, h. n. [Budapest.] 177.
- Mikszáth Kálmán 1984. A „Ház”. *Cikkek és karcolatok* 28. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Kritikai kiadás. Összes művei 78.)
- Mollay Károly 1995. Egy évtized soproni külkereskedelmének társadalomtörténeti háttere (1483–1489). *Soproni Szemle* XLIX/4: 289–316.
- Molnár Péter 2011. Numizmatikai vonatkozások József Attila költészetében és önéletrajzában. *Az Érem* LVII/2: 44–5. 5. j.
- MTSzt. = Magyar történeti szövegtár < <http://www.nytud.hu/hhc/> >

- [N. N.!] 1924. A tegnap emberei. I. A tréfák mestere. *Váci Hírlap* XXXVIII/12: 2–2. (1924. március 9.)
- [N. N.?] 1864. Fővárosi hírek. *Fővárosi Lapok* I/214: 62. (1864. IX. 20.)
- PallasLex. = *A Pallas nagy lexikona* 1–18. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. 1893–1900.
- (S.) 1888. Uzsonna-gavallérok *Fővárosi Lapok* XXV/275: 2018–2019. 2018. (1888. október 5.)
- Vojtkó Pál 1892. Fritz ur. *Pesti Hírlap* XIV/182 (=4856): 2–3.
- Vulpes 1916. A vashatos. *Az újság* XIV/217: 10. (1916. augusztus 6.)

Büky László

nyelvész, az MTA doktora

Szegedi Tudományegyetem

Magyar Nyelvészeti Tanszék

E-mail: buky@hung.u-szeged.hu

<https://orcid.org/0000-0002-4960-9445>